

HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN ULÛHİYET ANLAYIŞI*

The Divinity Concept of Hajji Bektash Wali

Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: sozarслан1@firat.edu.tr

Öz: Allah'ı bilmek, tanımak ve tanıtmak, ancak onun isim, sıfat ve fiillerini incelemekle mümkün olabilir. Allah'a ait niteliklere ilahi sıfatlar denilmektedir. Ehl-i Sünnet kelamcıları gibi Hacı Bektaş-ı Veli de kendisinin ulûhiyet anlayışını ortaya koyarken Allah'ın bilinmesi gereken yönlerine temas eder. Bunlar Allah'ın zatı ya da varlığı, isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Ona göre de bu yönlerin iyi bilinmesi Allah'ın tanınip, bilinmesini kolaylaştırır.

Hacı Bektaş-ı Veli, insanın Allah'ı bilişini, onun kendi nefisini bilmesiyle de ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşıma göre Allah'ı bilmek, insanın kendini bilmesiyle başlamaktadır. Allah'ın bilinmesinde hareket noktası insandır. İnsanın benlik bilgisi Tanrı bilgisinin başlangıcı olmaktadır. Onun Tanrı'nın isim ve sıfatlardan olan Rahmân ve Rahîm'e yüklediği mana, kendisinden önce yaşamış İslam bilginlerinin anlayış biçimiyle örtüşmektedir. İslam kelamcılarının Allah anlayışlarına ilişkin olarak tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın inananlar tarafından görülüp görülemeyeceğidir. Hacı Bektaş-ı Veli Allahın rızasını kazanmış bireylerin Allah'ın cemalini görebileceği inancındadır. Bu anlayışıyla da onun Ehl-i Sünnet'in görüşünü paylaştığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-ı Veli, Uluhiyet anlayışı, Allah'ın isimlerine yaklaşımı.

Abstract: To know God, to recognize and promote, but his name, adjectives and verbs may be able to examine. Divine attributes of God are called adjectives. Hajji Bektash Wali, such as the Ahl al-Sunnah theologians in the divinity of his understanding of the fact that one should know the aspects of God's touch. These are the essence of Allah or

* Bu makale, Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen *Uluslar arası Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumunda (07-09 Mayıs 2010, ÇORUM)* sunulan tebliğ metninin ilaveler yapılarak yeniden gözden geçirilmesiyle yayına hazırlanmıştır.

the presence, names, adjectives and verbs. According to him, these aspects are also recognized and best known of God, make it easier to be known.

Hajji Bektash Wali associates knowing God of man, knowing in his own soul. According to this approach, to know God, people begin to self-knowing. The starting point be known of God is human. The beginning of human self-knowledge is the knowledge of God. Names and adjectives of God and of His Most Gracious, Merciful loaded meaning, Islamic scholars who lived before him our thoughts and overlap. One of the issues discussed in relation to notions of Islamic theologians God is seen by those who believe in God is a matter of not seen. Hajji Bektash Wali believes winning approval of God that individuals can see God's face. This approach also appears to share his opinion of Ahl al-Sunnah.

Keywords: Hajji Bektash Wali, Almightyness understanding, Approach to the names of Allah

1- Hacı Bektaş-ı Veli'nin Din Anlayışı

Kültür tarihimizde tarihi ve menkıbevi kişiliğiyle önemli bir etki ve iz bırakan düşünürlerimizden birisi de hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Veli'dir. 12. yüzyılda Ortaasya'da İslam'ın yayılması için faaliyet gösteren Ahmet Yesevî (ö. 1166)'nin tesiri göçlerle Anadolu'yu da etkilemiştir.¹ Büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi'nin etkisinde kalan Hacı Bektaş-ı Veli de Ortaasya'dan Anadolu'ya göç ederek ilk olarak Sivas'a daha sonra da Kırşehir'in Sulucakarahöyük/ Hacıbektaş ilçesine yerleşen, orada yaşayıp orada vefat eden² Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli roller üslenen bir maneviyat önderidir. Kesin olarak bilinmemekle beraber 1271 (669h.) yılında öldüğü kabul edilmektedir.

Selçuklular zamanında putperest/ şamanist Moğol istilasının etkisiyle baş gösteren olumsuz dini cereyanlara karşı durarak, Moğolların tahribatını azalttı. Türk töresinin devamı için elinden gelen gayreti gösteren Hacı Bektaş-ı Veli, sohbet toplantıları düzenleyerek müminlerin eline, diline, beline ve iradesine sahip olmaları gerektiğini öğütledi. Hanımların da aşına, eşine ve işine dikkat etmesi gerektiğini özellikle vurguladı. Kur'an-ı Kerim'de vurgulandığı gibi³ insan psikolojisine uygun yumuşak bir üslup kullanarak mümin olmayanları (Ürgüp yöresindeki Hıristiyanları) İslamiyet'e kazanmaya çalıştı. Dini anlatma ve yayma faaliyetlerinde Ehl-i Beyt sevgisi üzerinde durdu. Şeref ve namusa önem verdi. İnsan sevgisini yaymaya çalışan Hacı Bektaş-ı Veli din ve vatan sevgisine ayrı bir önem

¹ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY. Ankara, 1991, 49.

² Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, 204-205.

³ اذغ إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتي هي أحسن إن ربك هو أعلم بمن ضل عن سبيله وهو أعلم بالمؤمنين (Resülüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir." Nahl, 16/125.

verdi. Allah ve vatan savunması için mal ve candan fedakârlık yapılmasını istedi. Şehitliğin manevi derecesini hadislerden istifade ederek övdü. Küçüklerin büyüklere saygılı davranmasını telkin etti. Hz. Peygamber'in "insanlara durumlarına göre konuşun, davranın"⁴ hadisi gereğince dayanışmayı ve vefalı olmayı öğütledi. Konukseverlik üzerinde de duran düşünürümüz, insan gönlünü incitmenin sakıncalarını belirtti. Sohbet sırasında haksızlık yapanları uyararak toplumsal dayanışmanın gelişmesine çalıştı. Komşu hakkının dince önemine değindi. Küskünlerin barışmasını ve helalleşmesini öğütleyerek toplumda bu tür davranışların yaygınlaşmasını sağladı. Kardeşlik bağlarının kuvvetlenmesi için bazı düzenlemelerde bulundu. Hz. Peygamber'in "iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır"⁵ hadisi gerince sosyal hayatta tembellek ve miskinliğe yer olmadığını vurguladı. Bilmeyenlerin bilenlerden öğrenmesi gereği üzerinde durdu.⁶ Bu düşüncelerinin ana kaynağı şüphesiz ki Allah'ın kelamı Kur'an'dı⁷. Çünkü Kur'an'da ilim öğrenmenin önemi ve bilginin kimlerden alınacağına ilişkin birçok ayet vardı.⁸ Kısaca Kur'an kültürüne sahip olan Hacı Bektaş-ı Veli, İslâmiyeti eski Türk töreleriyle bağdaştırarak sunmaya çalıştı. Kur'an-ı Kerim'in ışığında insanlara yol göstermeye önem verdi. Tasavvufun inceliklerine temas etti. İslâmiyeti, davranış biçimini, gerçeği ve marifeti açıkladı. Kötü ve haram şeylerden sakınmaya, kalp ve niyet temizliğine vurgu yaptı. Alçakgönüllü ve mütevazı olmanın dindeki önemine sıklıkla temas etti. Onun dini ve tasavvufi görüşleri etrafında toplanan bağlıları zamanla "Bektaşilik" diye kendi adına izafe edilen bir tarikatın doğmasına vesile olmuşlardır. Her büyük düşünür için zamanla farklı düşünceler ve kanatlar oluşturulduğu gibi, Hacı Bektaş-ı Veli hakkında da çok farklı nitelikte makaleler yazılmıştır. Öyle ki zaman zaman kendisine ait olmayan görüşler ona mal edilmiştir. Buna rağmen onun görüşleri zaman içerisinde Tuna kıyıları, Arnavutluk ve Balkan ülkelerinde yaşayan kitleleri etkilemiştir.⁹

Hacı Bektaş-ı Veli bıraktığı eserleriyle de halkı etkilemeye devam etmektedir. Söz konusu bu eserler kendisinin ilmi düzeyi hakkında bilgi verir mahiyettedir. Elimizde bulunan eserleri içerisinde en kapsamlısı ve önemli olanı şüphesiz *Makâlât*'tir. Görüş ve anlayış biçimini en iyi şekilde ifade eden bu eserdir. Bireyin Allah'a varış yollarını ya da insanın Allah'ın

⁴ "Kellimu'n-Nâse ala Kadri Ukûlihîm la ala Kadri ukûlikum" / İnsanlarla onların akılları miktarınca konuşun, kendi aklınız miktarınca değil." Farklı rivayetler için bkz. el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır, 1356, c. III, s. 378/ c. IV, 299; Ebu Nuaym el-İsfhânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut, 1405, c. II, s. 300; İbn Hacer Ebu'l-Fazl el-Askalânî eş-Şafî, *Lisanü'l-Mizân*, Beyrut, 1406/1986, c. VI, s. 274.

⁵ "Men Estevâ yevmâhu fehuve ma'bûnun." Deylemî, *Firdevs*, 3/611; Beyhaki,

⁶ "...Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun" Nahl, 16/43.

⁷ "(Resulüm) Deki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür." Zümer, 39/9.

⁸ Nahl, 16/43; Taha, 20/114; Kasas, 28/80; Mücadele, 58/11; Alak, 96/1-5.

⁹ Çubukçu, İbrahim Ağâh, *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 215-216.

kendisinden hoşnut olacağı şekilde yaşamasının prensiplerini anlattığı bu eserini “dört kapı kırk makam” şeklinde formüle etmiş ve “eğer bu kırk makamdan biri eksik olursa, hakikat tamam olmaz” diyerek söz konusu prensiplerin önemine vurgu yapmıştır. Kendisine atfedilen diğer eserleri ise şunlardır: 1- Kitabü'l-Fevâid (İÜ. Ktp., Türkçe yazmalar Bölümü, Nr: 55) 2- Hacı Bektaş Veli'nin Nasihatları/ *Nasayih-i Hacı Bektaş-ı Velî* (Hacıbektaş İlçe Halk Ktp. Nr.29'daki mecmua içinde) 3- Besmele Şerhi, çalışmamızda bu eserden yararlandık. 4- Fatiha Sûresi Tefsiri 5- Şathiyye ve Hadis-i Erbaîn Şerhi.¹⁰

2- Ulûhiyet Anlayışı

Dinin inanç sisteminin belirlenmesinde ve bilinmesinde kesinlik ifade etmeyen zannî bilgiye güvenilmeyip, kanıtlarla doğrulanmış sağlam ve kesin bilgiye ulaşma zorunluluğunun bulunması, bilgi üzerinde öncelikle ve ehemmiyetle durulması sonucunu doğurmuştur.¹¹ Kelamcıların bilgi kuramının kaynakları, duyular, haber ve istidlal/ nazar (akıl, akıl yürütme) den oluşmaktadır. Gerekli şart ya da koşulları üzerinde taşıdıkları sürece, bu üç yoldan birisiyle veya üçü birlikte elde edilen bilgi kesin bilgi olup yadsınması imkânsızdır. Söz konusu bu bilgi vasıtalarının, her birinin kendine ait ayrı bir nesne grubu mevcuttur. Bununla birlikte, bazen aynı nesne grubu iki ayrı ya da farklı bilgi kaynağının konusu olabilmektedir.¹²

Kelamda Allah anlayışı, bütün diğer dini tasavvurları ve varlıklar arasındaki ilişki biçimlerini şekillendirdiği için önem taşımaktadır. Bu maksatla inanç bilgisel temeller üzerine oturtulur. Amaç inancın sallantıdan kurtulmasıdır. Bir inanç ve düşünce sistemine bütün rengini veren Varlık durumundaki Allah'ın ispatının mümkün olup olmadığı ise düşünürler arasında tartışma konusu olmuştur. Allah'ın varlığını delillendirmeye götüren sebep, mümin için, bir varlığa körü körüne bağlanma anlamındaki taklitten kurtulup, bu bağlılığı hayatını anlamlandıracağı bir tahkik durumuna yükseltmektir. Söz konusu ispat delilleriyle, sürekli iman alanı çevresinde varlık zemini bulan şekk, şüphe ve reyb gibi zihin hallerinin ortadan kalkması ve bilgi seviyesine çıkan bir imanın gerçekleşmesi hedeflenir.

Allah'ın varlığı, birliği ve buna ilişkin inanç esaslarında aklî delil ve burhanlarla ispatların yapılıp yapılamayacağı hususu İslâm düşünür ve bilginleri arasında tartışma konusu olmuştur. Buna rağmen kelamcılar ve

¹⁰ Hünkar Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, (Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Ankara, 2007, Giriş kısmı, s. 18-19.

¹¹ Özcan, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1993, s. 19.

¹² Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid*, Thk. Fethullah Huleyf, Daru'l-Câmiati'l-Mısıryye, İskenderiye, trs, 7; Pezdevi, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Usulu'd-Din, (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Çev. Ş. Gölcük, İstanbul, 1988, s. 9; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, s. 46 vd.

filozoflar birçok isbatı vacip delilleri geliştirmişler, Allah'a imanın irrasyonel değil, rasyonel/ mantıklı olduğunu belirtmişlerdir.¹³

Bilindiği üzere Allah'ı bilmek, tanımak ve tanıtmak, ancak onun isim, sıfat ve fiillerini incelemekle mümkün olabilir. Allah'a ait niteliklere ilahi sıfatlar denilmektedir. Bunlar kendi arasında zati, selbi, fiili, haberi ve subûti şeklinde kategorilere ayrılır.

Zatı sıfatlar, Allah'ın zatından ayrılması mümkün olmayan ve zatının gereği olan niteliklerdir. Zatı sıfatlar olarak da adlandırılan selbi sıfatlar ise Allah'ın birliği, O'nun başlangıcının ve sonunun olmaması, kendi başına var olması, yaratılanlara benzemeyişi gibi niteliklerdir.

Fiili sıfatlar, Allah'ın yaratma, şekil verme, yaşatma, gözetme, rızıklandırma, nimetlendirme, öldürme gibi varlıkla ilişkili niteliklerdir.

Subûti sıfatlardan kasıt ise Allah'ın hayat, bilgi/ilim, irade, kudret, görme, işitme, kelim ve tekvin sahibi oluşunu gösteren niteliklerdir.

Allah'ın varlığı ve birliği konularında Kur'an'ın takındığı üslup ve ileri sürdüğü deliller, bu hususların, selim fitrat ve yaratılışını korumuş bireyler tarafından doğal olarak kendiliğinden bilinip kabul edileceği esasına dayanır. Kur'an'da geçen konu ile ilişkili ayetlerin daha çok soru biçiminde veyahut hayret uyandıran kınama ve uyarı¹⁴ niteliğinde ifadeler taşıması, bu konular üzerinde bireylerin düşünüp tefekkür etmelerini, aklî muhakemeler yapmalarını teşvik eder bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. İslâm filozof ve düşünürlerini özellikle de kelâm âlimlerini Allah'ın varlığı ve birliğini de içerisine alan inanç esaslarını kanıtlamak için aklî açıklamalara yönelten ve yönlendiren saiklerin belki de en önemlisi Kur'an'ın bu teşviki olmuştur.

Bununla birlikte Allah'ın varlığı ve birliğini kanıtlamak çok da kolay bir şey değildir. Çünkü O, insan duyularıyla algılanıp, tecrübeleriyle kanıtlanabilecek türden bir varlık olmadığından, O'nun varlığını istisnasız her bireyin kabulünü gerektirecek bir şekilde ispatlamanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ancak âlemi yaratan ve idare eden yüce Allah'ın varlığını ispatlamanın zorluğu yanında, O'nu inkâr ederek yok saymanın içerdiği güçlükler daha çoktur.¹⁵

¹³ Allah'ın varlığını kanıtlamak için kelâmcıların kullandığı deliller şunlardır: 1- Hudus delili, İlk kullananlar Mu'tezililer olmakla birlikte Şia da bu delili kullanmıştır. 2- İmkan delili, bu delili başta Ebu Hanife olmak üzere Eş'arî ve Matürîdî kelâmcıları kullanmışlardır. 3- İlm-i Evvel delili, 4- Nizam ve gaye delili, 5- Kabul-i Amme delili. Aynı maksatla İslam filozoflarının kullandıkları deliller ise şunlardır: 1- Hudûs delili; Kindî bu delili kullanmıştır. 2- Gaye ve nizam veya inayet ve ihtira' delili; Kindî ile birlikte Farâbî de kullanmıştır. 3- İlk sebep (ilk illet) delili, Farâbî ve İbn Sinâ kullanmıştır. 4- Hareket delili, Farâbî kullanmıştır. 5- İmkan delili, Farâbî ile İbn Sinâ kullanmıştır. 6- Ekmel varlık delili, Farâbî kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Ankara, 1981, ss. 49-110.

¹⁴ Bkz. el-Mü'minûn, 23/84 -89; en-Neml, 27/59 -64; el-Ankebût, 29/61, 63; ez-Zümer, 39/6.

¹⁵ Bkz. Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, 21; Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 475.

Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 669/1271) de kendisinin ulûhiyet anlayışını ortaya koyarken Allah'ın bilinmesi gereken yönlerine temas eder. Bunlar Allah'ın zatı, varlığı, isimleri, sıfatları ve fiilleridir. Bu yönlerin iyi bilinmesi Allah'ın tanınıp, bilinmesini kolaylaştıracaktır.

Ehl-i sünnet kelimcilerine göre Allah'ın zatını bilmek, O'nun varlığını, ezeli/ öncesiz ve ebedî/ sonsuz olduğunu, cevher, cisim ve araz olmayıp belli bir yönde bulunmadığını, herhangi bir mekânda kalmadığını, O'nun ahirette gözlerle görülebileceğini ve Allah'ın bir tek olup eşi ve benzerinin olmadığını kabul etmek anlamına gelmektedir.¹⁶

İslâm âlimleri aynı manayı ifade eden kelime farklarıyla birlikte Allah'ı şöyle tanıtmışlardır: “Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan zâtın adıdır.¹⁷ Cürcânî ise *Ta'rifât*'ında Allah kelimesini “gerçek ilâha ve bütün güzel isimlerin (*el-Esmâü'l-Hüsnâ*) manalarına delâlet eden bir işaret”¹⁸ olarak tanımlar.

Allah'ın varlığının bilinmesi, Kur'an'da takdim edilen aklî delillerle mümkün olabilir. Mâtürîdî kelimcilerinden İbn Hümâm, insanın Allah'ın varlığına ulaşması için el-Bakara sûresi 2/164, el-Vâkıa sûresi 56/ 58-72 ayetlerini delil olarak ileri sürer. Bu Kur'anî pasajlar ise yeryüzü ve gökyüzünün yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlının yayılmasında, bitki ve hayvanların var edilmesinde, akıtılan spermin/ meninin yaratılmasında, yeryüzüne ekilen tohumun bitirilip yeşertilmesinde, içtikleri suyun gökyüzünden indirilmesinde, yaktıkları ağaçların yaratılmasında düşünen ve bunların meydana gelişinden ibret alan kimseler için Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlayan birçok deliller olduğunu vurgular. İbn Hümâm da anılan bu hikmetli işlerin, insanı hayrette bırakan bir düzen içerisinde vuku bulan bu hadiselerin kendi başına olamayacağı ve bir yaratıcıdan müstağni bulunamayacağını belirtir. Ona göre ileri sürülen bu deliller çeşitli akıl düzeyinde bulunan insanların Allah'ın varlığına kani olmaları için yeterlidir.¹⁹

İnsanların Allah'ı bilmemeleri ve tanımamaları kibir, gurur ve büyükmeleri dolayısıyladır. Bu pozisyondaki insanlar Allah'a göstermeleri gereken itaat ve boyun eğmeyi başkalarına özgü kılmaktadırlar.²⁰

Hacı Bektaş-ı Veli de Allah'ın isim, sıfat ve filleriyle bilinebileceği kanaatindedir. O *Besmele Tefsiri*'nde Allah'ın isim ve sıfatlarından söz eder.

¹⁶ İbn Hümâm, Kemal, *Kitab el-Müsâyere*, (Kemaleddin İbn Ebû Şerif'in *el-Müsâmere'si* ve *İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte*) Bulak, 1317/ 1899, 9.

¹⁷ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, Ulûhiyye mad., *Keşşâfü Istılahâti'l-Fünûn*, c. I, İstanbul, 1984; Topaloğlu, *Allah*, 471.

¹⁸ Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, 34.

¹⁹ İbn Hümâm, *Müsâyere*, 16.

²⁰ İbn Hümâm, *Müsâyere*, 17.

Ona göre Tanrı Teâlâ'nın en büyük ismi (ism-i azamı) Allah'tır. Tanrı'nın Allah'tan başka ne kadar ismi varsa bunların hepsi sıfattır. O Allah'ın bu tür isimlerinin fiil ve eylemlerine delalet ettiğine inanır. Müminler içinde Hâlık sıfatının yaratıcılığına, Rahman sıfatının rahmetinin çokluğuna, Rahîm sıfatının müminler için şefkatinin çokluğuna delalet ettiğini düşünür. Allah isminin ise Tanrılığa delalet ettiğini belirtir.²¹ Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ı bu isim ve sıfatlarının yanında lütuf, inayet ve kerem sahibi olarak da nitelendirir.²² O Raûf ve Gafûr'dur da.²³ Ona göre bu sıfatlar da Tanrının fiillerini çağrıştırır.²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli günahkâr insanların da Allah'ı onun rahman ve rahim sıfatlarıyla başka bir ifadeyle bu sıfatların tecellisiyle tanıyabileceğini öngörür. Bu anlayışını insanların anlayabileceği tarzda sosyal yaşamdan örnekler vererek aktarmaya çalışır.²⁵

Tanrı'nın isim ve sıfatlardan olan Rahmân ve Rahîm'e yüklediği mana kendinden önce yaşamış İslam bilginlerinin anlayış biçimiyle örtüşmektedir. O bu sıfatlardan söz ederken "Ey dünyada Rahman ve ey ahirette (müminler için) Rahîm olan Tanrı, hem mümin hem kâfir hem canlı canavara her türlü iyilik ve bağışların erişir. Kâfir, gece gündüz küfreder. Tanrı ona rızık, sağlık, uyku verir. Onu uyutur, kendi uyumaz bekler. Ama kıyamet günü olduğunda sonsuz rahmet denizlerini müminlere has/ özgü kılar, kâfirlere haram kılar"²⁶ diyerek Allah'ın Rahman sıfatının bütün canlıları kapsadığını ancak Rahîm sıfatının kıyamet günü yalnız müminlere özgü olduğunu, merhametinin sadece inananlara olacağını belirtir.

İslam kelimcilerinin Allah anlayışlarına ilişkin olarak tartıştıkları konulardan birisi de Allah'ın inananlar tarafından görülüp görülemeyeceği meselesidir. Tanrı tasavvurlarında aşırı tenzih ve ta'til görüşünü benimseyenler Allah'ın görülemeyeceğini ifade ederken bu görüşün aksini düşünen yani Allah'a sıfat nispet eden kelimciler ise Allah'ın görülebileceğini belirtmişlerdir. Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ın rızasını kazanmış bireylerin Allah'ın cemalini görebileceği inancındadır.²⁷ Bu anlayışıyla Ehl-i Sünnet'in tanrı tasavvurunu paylaştığı ortaya çıkmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli, insanların Allah'ı bilip tanımalarından sonra onun rıza ve hoşnutluğuna ermek için dünyadan yüz çevirmeleri ve ahirete yönelmeleri gerektiğini belirtir. Ancak bu suretle yani Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri zaman Yüce Allah'ın dostluğuna

²¹ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hâcî Bektâş Velî*, Manisa Kütüphanesi, No: 3536, v. 3a-3b; Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele)*, Hazırlayan, Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, Orijinal metin, 3a-3b.

²² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 7a.

²³ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 14b.

²⁴ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.2b.

²⁵ Bkz. Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 6b.

²⁶ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 8b-9a

²⁷ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 10a; Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 6b.

ulaşabilirler.²⁸ İnsanları Allah'tan ve dolayısıyla onun rızasından uzaklaştıran kötü işler ya da davranışlar nefsin kendini beğenmişliği yani kibirlilik, tevazusuzluk, hırs, cimrilik, kin, düşmanlık, öfke, gıybet, hainlik, haset ve kıskançlıktır.²⁹ Bu kötü eylemleri terk edip pişman olarak ona teslim olanlar ise Allah'ın hoşnutluğunu kazanır ve cennet nimetlerine kavuşur.³⁰ Hacı Bektaş-ı Veli Allah'ı tanıyıp samimi bir şekilde emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınanların mükâfatının cennet olacağını Kur'an ayetlerinden örnekler³¹ vererek açıklar.³²

Hacı Bektaş-ı Veli, Allah'ın beden ve can ile değil, akıl ile bilinebileceği kanaatindedir. O, bireyin Tanrı'ya gönülden samimi bir şekilde inanmazsa münafik olacağını belirtir. Münafıkların ise cehennem en alt katında olacağını Kur'an ayetiyle delillendirir.³³ İmanın neliğini yahut felsefi bir tabirle mahiyetini açıklarken, İslam düşünce tarihinde kelamcılarının birbirleriyle tartıştığı, kelim okullarını birbirinden ayıran iman- amel ilişkisine de değinmekte ve imanın amelden ayrı olamayacağını vurgulamaktadır. O bu düşüncesini açmak için Allah'ın emirlerini yerine getirmenin ve yasaklarından kaçınmanın da iman olduğunu söylemektedir.³⁴ Bu görüşünü de şu ayete dayandırmaktadır: “*Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten menederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar salihlerdendir.*”³⁵ Ancak o amellerin imanın bir parçası olduğunu söyleyen Hariciler ve Mu'tezilîlerin konumuna düşmemek için olacak, her amelin imana ve her masiyetin de küfre götürmeyeceğini vurgular.³⁶ Bu yaklaşımı da onun özelde Ehl-i Hadis ve Selefîyye'nin genelde ise Ehl-i Sünnet'in iman anlayışını benimsediğini düşündürmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli *Makâlât*'ının Ariflerin Tevhidi konusunu işlediği kısımda ise Allah'ın binilip tanınması hususunda Yüce Allah'ın insanlara kendi varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını bildirdiğini belirtir. Buna göre Allah gökleri ve yeri yaratan, mülk sahibi, yegâne kudret ve tasarruf sahibi/ kâhîr, yüce ve büyük, büyüklük ve ikram sahibi/ zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, mutlak güç sahibi/ zuntikâm, kerem ve lütuf sahibi/ latîf, Hayy ve Kayyûmdur.³⁷

Hacı Bektaş-ı Veli'nin ulûhiyet anlayışı Ehl-i sünnet kelamcılarının tanrı tasavvurlarıyla büyük oranda örtüşmektedir. Allah'ın varlığını bilmek

²⁸ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 9b.

²⁹ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v. 24a-24b; Hünkâr Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, (Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Ankara, 2007, Orijinal metin, v. 2a, 2b, 4a.

³⁰ Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.24b- 25a.

³¹ Gaşîye, 88/15- 16; Vakı'a, 56/15-16, 89; İnsan, 76/21.

³² Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele*, v.25a.

³³ Nisa, 4/145.

³⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 8b.

³⁵ Al-i İmrân, 3/114.

³⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 8a.

³⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 14b.

mümkün olmakla birlikte, O'nun mahiyeti/ neliği bilinemez. Ona göre de insanlar Allah'ın mahiyetini/ neliğini ve niteliğini bilmekten acizdirler. Yalnızca onun isimlerini bilirler ve ona göre de onu tanımış olurlar.³⁸ Onun Allah'ın isimleriyle bilenebileceği yaklaşımı Kur'an'ın yaklaşımıyla uyumludur. Çünkü Kur'an'da Allah'ın sıfatlarından değil, isimlerinden söz edilmektedir.³⁹ “*En güzel isimler (el-Esmâü'l-hüsna) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimleriyle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola sapanlara uymayın...*”⁴⁰ Allah'ın zatını nitelendiren kavramlar kelimeler tarafından isim veya sıfat terimleriyle ifade edilmiştir. Zati isimlerin bir kısmı Allah'ın ulûhiyetine yakışmayan kavramları ondan uzaklaştırmakta, sonra da yetkinliğini gösterecek isimleri O'na vermekte (Evvel, Âhir, Bâki, Zâhir, Bâtın, Hay, Kâdir, Muktedir, Kâvî, Metîn gibi) bir kısmı, Allah'ın kâinatla ilişkisini tesis etmekte (Bâri, Bedî', Mübdi', Mu'îd, Melik, Kayyûm, Vâli, Müheymin gibi) diğer bir kısmı doğrudan insanla ilişkisini göstermektedir. (Adl, Muksit, Hakem, Rafî', Muiz, Rakîb, Gaffâr, Mücib, Hâsib, Vehhâb, Mü'min gibi.)

Yine Hacı Bektaş-i Veli insanın Allah'ı bilişini, insanın kendi nefsinin bilmesiyle ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda o “Çalap Tanrı'yı nasıl bildin?” şeklindeki soruya “Çalap Tanrı'yı kendi özümüzden, kendimizi de Çalap Tanrı'dan bildik.” diyerek cevap vermekte, bu görüşünü de Hz. Peygamber'in “Nefsini bilen, rabbini bilir”⁴¹ şeklindeki hadisiyle kanıtlamaya çalışmaktadır.⁴² O zaman ona göre Allah'ı bilmek, insanın kendini bilmesiyle başlamaktadır. Allah'ın bilinmesinde hareket noktası insandır. İnsanın benlik bilgisi Tanrı bilgisinin başlangıcı olmaktadır. Ancak ona göre, yine de Tanrı, mahiyeti/ neliği yönünden bilinmezliğini korumaktadır.

Sonuç

Allah'ı isimleriyle birlikte niteleme geleneği Kur'an'la başlamıştır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin de Allah'ın isimleriyle bilenebileceğini söylemesi Kur'an-ı iyi bilip kavradığını ve onu rehber edindiğini göstermektedir.

³⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 17a.

³⁹ Bkz. Haşr, 59, 23-24. “*O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeveni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehdir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştuıkları şeylerden münezzehdir. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir.*”

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (22) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّبُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (23) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

⁴⁰ Araf, 7/180. وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

⁴¹ Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire, trs. II, 262.

⁴² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, v. 4b.

Kelamcılarda yaygın olan Allah'ı sıfatlarıyla bilme meselesi ya da Allah'ın sıfatları meselesi Kur'an kaynaklı bir tartışmanın ürünü olmayıp⁴³, farklı din ve geleneklerle karşılaşmanın ve bunlara karşı İslam inancının savunulması nedeniyle ortaya çıkan bir tanımlama biçimidir.

Sonuç olarak Hacı Bektaş Veli'nin Ulûhiyet anlayışı, aslı vahyi temellere dayanan İslam'ın Tanrı anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

KAYNAKLAR

- Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire, trs.
Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332.
Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/ 1995.
Çubukçu, İbrahim Agâh, *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.
Ebu Nuaym, el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut, 1405.
el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır, 1356.
Hacı Bektaş Veli, *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektâş Veli*, Manisa Kütüphanesi, No: 3536.
....., *Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele)*, Hazırlayan, Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.
....., *Makâlât*, Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
İbn Hacer, Ebu'l-Fazl el-Askalânî eş-Şafîî, *Lisanü'l-Mizân*, Beyrut, 1406/1986.
İbn Hümâm, Kemal, *Kitab el-Müsâyere, (Kemaleddin İbn Ebû Şerif'in el-Müsâmere'si ve İbn Kutluboğa'nın Hâşiyesi ile birlikte)* Bulak, 1317/ 1899.
Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY. Ankara, 1991.
Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid*, Thk. Fethullah Huleyf, Daru'l-Câmiati'l-Mısıryye, İskenderiye, trs,
Özcan, Hanifî, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1993.
Pezdevi, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Usulu'd-Din, (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Çev. Ş. Gölçük, İstanbul, 1988.
Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfü Istilahâti'l-Fünûn*, İstanbul, 1984.
Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*, Ankara, 1981.
....., "Allah", *DİA*, İstanbul, 1989.

⁴³ Burada Allah'ı sıfatlarıyla bilme ya da Allah'ın sıfatlarının Kur'an kaynaklı bir tartışmanın ürünü olmadığını söylemek, Kur'an'da Allah'ın en güzel isimlerinin olduğu belirtilmekle (Araf, 7/180) birlikte aynı şekilde sıfatlarının olduğunun belirtilmemesine dayanmaktadır. Yoksa Allah'ın ilim, irade, kudret vb. gibi sıfatlarını çıkarmak tabii ki mümkündür.